

Allegoriska skepp

i modern och antik litteratur

PÄR SANDIN

Dessa anmärkningar gavs anledning av att den svenske författaren och Rysslandkännaren Stefan Lindgren publicerade en översättning på sin blogg av en dikt av den ryske poeten Michail Jurjevitj Lermontov (1814–1841):¹

Ett ensamt segel skimrar vitt
i havets blåa dis.
Vad söker det i fjärran land?
Vad flyr det från där hemma?

Vågorna spelar – vinden viner
Masten kröks och knarrar
Inte är det lyckan det söker
och inte är det lyckan det flyr!

Över azurblå vatten,
under gyllene sol
en upprorsande ber om storm,
som om i stormen funnes frid!

Margareta Zetterström noterade i en kommentar till blogginlägget likheten med Erik Gustaf Geijers (1783–1847) idag mest kända dikt, vilken komponerades nyårsnatten 1838. När Geijer den natten på grund av sitt avfall från en konservativ till en liberal politisk ståndpunkt hade kommit i gräl med sin vän Adolf Lindblad, störtade han hem till klaveret och diktade följande romans:

1) <http://stefanlindgren.blogspot.com/2010/01/ett-ensamt-segel-skimrar-vitt.html>, publicerad den 26 januari 2010, åtkomst 27 oktober 2010. Det ryska originalet bär titeln Паpусь, "Seglet", och skrevs 1832. Jag är tacksam för upphovsmannens tillstånd att återge översättningen.

Ensam i bräcklig farkost vågar
seglaren sig på det vida hav,
stjärnvalvet över honom lågar,
nedanför brusar hemskt hans grav.
Framåt! – så är hans ödes bud;
och i djupet bor som uti himlen Gud.

Det ligger en ironi i att de marxistiskt orienterade författarna Lindgren och Zetterström väljer att citera just dessa dikter av den lågadlige Lermontov och den högborgerlige Geijer. Visserligen tillhörde artonhundratalets författare med få undantag adels- eller borgarståndet, men innehållet i dessa dikter markerar klasstillhörighet på ett särskilt påtagligt sätt. *Individens skepp* är det nämligen som seglar fram hos Lermontov och Geijer, emblematiskt för den enskildes genombrott i litteraturen vid denna tid. Delvis överlappar detta genombrott med det borgerliga och liberala genombrottet i både politik och litteratur, men inte helt. Den ryske officer som ber om storm står ostadigt kvar i en mörk romantisk heroism à la Lord Byron; han utgör därmed både parallell och kontrast till den motvilliga men samvetsgranna gammelborgerliga självuppoftning som strålar från lanternan på svenskens farkost. Lermontovs romantiska och aristokratiska individualism är i jämförelse med Geijers radikal, potentiellt självdestruktiv.

Än mer intressant blir det när det visar sig att det metaforiska skeppet och den allegoriska seglatsen på farligt vatten har gamla anor. Herakleitos, inte den försokratiska filosofen utan den litteraturintresserade namne som omkring vår tideräknings början skrev ett verk som går under namnet "Homeriska allegorier" eller "Homeriska frågor", citerar Alkaios, Sapphos samtida och landsman på ön Lesbos omkring år 600 f.Kr.:

Vi finner även att den lyriske poeten från [Lesbos' huvudstad] Mytilene uttrycker sig nog så allegoriskt. Ty han liknar enväldets omvälvningar vid havets uppror under en storm:

Jag fattar inte vindarnas vilda spel
Den ena vågen rullar från babord in,
den andra slår från styrbord: vi i
mitten förs runt i det svarta skeppet
och kämpar mot den rasande stormens kast.
Kölvattnet når till stödet av masten opp
och seglet går att se igenom,
våldiga revor dess yta bräcker
och ankargrunden sviker . . .

[5]

Vem skulle inte genast tro, utifrån det bildspråk från havet som här framträder, att detta är skräcken hos seglare till sjöss? Men det förhåller sig inte så. Ty det är Myrsilos som avses och det tyrannparti som bildades mot Mytilenes

medborgare. Likadant talar han på ett annat ställe i gåtor om förhållandena under denne:

Nu nästa våg som över den förra når
skall skänka åt oss möda i stora mått
att ösa när den äntrar skeppet . . .

Öbon är i allegorierna helt och hållet till havs och liknar det mesta av det onda som föreligger på grund av tyrannerna vid stormar till havs.

(*Quaestiones Homericae* 5.5-5.9)

Båda citaten, som hör till olika dikter, har kompletterats av fragmentariska papyrusfynd. Den första dikten har nummer 208 i Eva-Maria Voigts utgåva av Alkaios.² Dess rekonstruktion beror på en komplicerad analys av ett diktfragment (*Papyrus Oxyrhynchus* 2297) och ett fragment av en antik kommentar till dikten (*P.Oxy.* 2306 = Alkaios 305b); kompletteringarna är sannolika men inte i samtliga fall säkerställda:

...
och ankargrunden sviker, och rodren

[]

10

[]

fötterna båda []

i byblosrepen: detta mig []

blott detta: lasten ligger i spillror nu

[] förstörde: de []

[]

...

[] men gudarnas []

...

För den andra dikten, nr. 6 i Voigts utgåva (s. 180), är de flesta rekonstruktionerna säkerställda, de senare hälften av raderna 17-22 sannolika. Dikten börjar med den strof Herakleitos citerar:

Nu nästa våg som över den förra når
skall skänka åt oss möda i stora mått
att ösa när den äntrar skeppet

[]vi []

[]

5

[]

så låt oss hägna fort []

och till den tryggade hamnen hasta

2) *Sappho et Alcaeus: Fragmenta*, edidit Eva-Maria Voigt, Amsterdam 1971, s. 260.

och låt ej blödig tvekan []
 få grepp. Ty det står klart [] 10
 ge akt på det som nu []
 nu skall en trovärdig man []

och låt oss ej vanära []
 de aktning svärda fäder i jordens bädd
 [som] dessa [] 15
 staden []

de som är [] från fäderna
 de [] mod (/sinne)lag
 det anstår (/verkar) [] snabb
 de [] 20

men [] denna []
 [-]ande []
 []
 []

ej heller oss (?) [] 25
 börd []
 envälde []
 låt oss ej heller välkomna (?) []

I enlighet med Herakleitos' läsning finner vi alltså i antiken, hos Alkaios, en värdig kontrast till både den borgerliga individualismens bräckliga farkost och Lermontovs ensamma aristokratiska segel: nämligen Statens skepp. Eller om man ska vara noga: Partiets skepp, dvs. Alkaios' partis, vilket han dock med all säkerhet identifierade som den legitima statsapparaten på Lesbos. Men det var inte längre så enkelt. Politiska omvälvningar skakade Grekland; de gamla aristokratiska familjer som i kraft av sitt land- och slavägande och jordbrukssamhällets inneboende tröghet hade behållit makten i de små regionalstaterna sedan urminnes tid utmanades nu överallt av "starka män", aristokrater även de men med visst stöd i bredare folklager. Dessa var de så kallade tyrannerna, ett frygiskt eller lydiskt lånord som inte ursprungligen hade omedelbart pejorativ klang utan betydde enväldshärskare i kontrast till traditionell bördaristokrati. Jordreformer till förfång för de rikaste kunde stå på tyrannernas program, och Alkaios, som tillhörde den gamla aristokratin, kämpade i denna situation för sina intressen men tvingades i landsflykt efter en misslyckad reaktionär kupp mot tyrannen Myrsilos.

Det är inte otänkbart, även om den grekiska texten är osäker och svårtydd, att den andra vågen i Alkaios 6 syftar på Pittakos, som tog över enväldet på Lesbos efter Myrsilos, trots att han tidigare hade tillhört Alkaios' parti. I poetens ögon rörde sig detta om ett gruvligt svek, men det förefaller ha

varit realpolitiskt oundvikligt. Pittakos regerade också enligt samstämmiga uppgifter väl, och han ska ha låtit Alkaios och hans familj återvända från landsflykten.

Statens skepp var en alltför användbar bild för att få vara i fred från senare poeter, som före vår tid inte såg originalitet som något nödvändigtvis i alla avseenden eftersträvarsvårt. Den blev så populär hos grekerna att man i en antik handskriftskommentar, ett *scholion*, till komedien *Getingarna* (*Vespae*) av Aristofanes där bilden används i förbigående (r. 29), finner en anonym kritiker sucka (eller kanske mer troligt sakligt notera): "poeterna liknar alltid stadsstaterna vid skepp".

Tragediens fader, Aiskylos (525–455 f.Kr.), utnyttjar bilden flitigt. En intressant precisering av metaforen sker i enlighet med den religiösa tendens vi finner i hans dramer:

Du måste vörda statens för, bekransad så.

(*Supplices* 344)

Statens för är här helgedomen, altaret. Det är Danaos' döttrar, asylsökande i Argos i Grekland, som i dramat *De skyddssökande* yttrar detta till stadens kung. De har lagt heliga skyddssökarkarkivlar på ett altare som tillhör Zeus, som därmed antar rollen av Zeus *Hikesios*, De Skyddssökandes Zeus. Hans bild flankeras även i helgedomen av en rad andra olympiska gudar, och danaiderna menar att de nu har rätt till skydd. Om staten är ett skepp är dess helgedom alltså fören, enligt Aiskylos. Statsskeppet förekommer även mycket frekvent i *De sju mot Thebe*, som handlar om stadsstaten Thebe och dess mödor under fientlig belägring. En härold säger i början av dramat till stadens kung:

Men du, som skeppets vördnadsvärde roderman

bör säkra staden innan Ares stormar yr.

Ty jordens våg, krigshären, brusar mäktigt nu.

(*Septem contra Thebas* 62–64)

Med krigshären som jordens våg mot stadsstatens skepp har Aiskylos nästan inverterat den bild hos Homeros som utgör den äldsta identifierbara föregångaren till det grekiska statsskeppet. Homeros liknar nämligen vid ett tillfälle akajernas här utanför Trojas murar vid ett skepp i storm, där trojanernas ledare Hektor är stormens vågor. Så här låter det i Eirik Vandviks nynorska version:

Verjene blenkte om Hektor som eld då han rende mot fjølden,

rusande fram som når bylgjer bryt, vilt piska av stormen,

over ei skute i strykande fart under rekande skyer;

skrøvet vert borte i frøde og gøv, i det utspila seglet

smell vindflagene kvast, og folket om bord er forfærde,

for det er berre så vidt det er von om å sleppa frå dauden.

Såleis grov i akaiane no ei tærande redsle.

(*Iliaden* 15.623–29)

Romarna ville inte vara sämre, varken poeterna eller kritikerna. Så här skriver antikvarien och litteraturhistorikern Quintilianus (ca. 35–100 e.Kr.) i sitt verk om retorik om en dikt av Alkaiosbeundraren Horatius:

Allegori, vilket betyder "ömvändning" (*inversio*), framställer antingen ett med orden, ett annat med innebörden, eller också något som är direkt motsatt det som sägs. Den första sorten sker vanligen genom en hel rad metaforer, som

Skepp, nu vågornas spel för dig till havs på nytt.
Ser du dock hur du far! Styrkan som står till buds,
hamnens, välj!

– och resten av denna dikt av Horatius, där han säger *skepp* istället för republik, *vågor och stormar* istället för inbördeskrig, och *hamn* istället för fred och endräkt.

(*Institutio Oratoria* 8.6.44)

Inte alla moderna kritiker är överens med Quintilianus om den allegoriska tolkningen av Horatius' dikt, och detaljerna i den är dunkla och svårtolkade för oss. Dikten, som är fullständigt bevarad, ger dock ett sympatiskt intryck i det att den, om den nu verkligen syftar på den nominella romerska republiken, *de facto* imperiet, med lite god vilja kunde läsas som ett förspråkande av fred och stillhet framför krigisk imperialism. Jag översätter hela dikten här utan gå in på vad de enskilda detaljerna kan tänkas betyda i ett allegoriskt sammanhang.

Skepp, nu vågornas spel för dig till havs på nytt.
Ser du dock hur du far! Styrkan som står till buds,
hamnens, välj! Ty din ena
sida naken på roddmanskap

står, och Afrikas vind sargar din mast, dess rån
ger med klagan sitt svar. Utan sin rigg kan ej
skeppens skrov på det grymma
maktberusade havet stå,

men du har inte ens segel med oskadd duk
eller gudar att be, pressad av ont, om hjälp.

Fast av svartahavspinje
timrad, dotter av ädel skog,

är ditt namn utan gagn, kasta det, slakten med;
ej kan pyntade skrov lindra en sjömans skräck.

Om ej vindarna löje
du vill skänka så akta dig!

Mätte du som en tid oro har bragt min håg,
som nu längtan och tungt vemod bereder mig,
dock undvika Cykladers
spridda öar och klara hav!

(Horatius, *Carmina* 1.14)

Som en modern avart av skeppsallegorin bör Det Sjunkande Skeppet nämnas, i Skandinavien kanske mest känt från Mikael Wiehes ballad *Andraklasspassagerarens sista sång* ("Titanic"):

Sen spela' fartygsorkesteren "Närmare Gud till Dig".
Det kändes lite fånigt men ändå rätt typiskt för just vår tid.
Vi har förlorat den allra sista gnuttan hopp.
Vi går till botten där vi står, men flaggan den går i topp.

Enligt en spridd uppfattning allegoriserar vänstermannen Wiehe i denna sång den kapitalistiska imperiestatens förestående undergång. Han nämner inte själv denna tolkning på sin hemsida, där han kåserar runt sången,³ och märk väl att han om den skulle stämman går stick i stäv med gängse marxistisk teori, då det ju är de lägre ställda andraklasspassagerarna som går under med statens skepp när de rika har flytt i livbåtarna.

Jag känner inte till att någon antik författare skulle ha använt sig av det sjunkande skeppets allegori, inte ens där det ytligt sett kunde synas ha passat bäst, i det västliga romarrikets sista skälvanande århundraden. Staten, som för länge sedan på ett hav av blod hade förlorat all tillstymmelse till skeppsduglighet, var då inte längre något som associerades med skydd och värn mot faror.

Vad som nu istället ansågs vara Skeppet var Kristi kyrka, och till denna nya form av trygghet finner vi frön i en kuriös variant av skeppsallegorin redan vid vår tideräknings början. I en av de mest apokryfiska av bibliska texter, den Fjärde Mackabéerboken, författad på grekiska omkring eller strax före Kristi födelse, heter det nämligen (kap. 6:35–7:4):

Och jag visar att förnuftet inte bara behärskar smärtorna utan även njutningarna och på intet sätt ger vika för dem. Just nämligen som den främste styrmannen, vår fader Elasars förnuft, navigerande gudfruktighetens skepp på lidandets hav, då det misshandlades av tyrannens hot och översköldes av tortyrens trippelvågor, på intet sätt överlämnade gudfruktighetens roder förrän det seglat in i den odödliga segerns hamn. Ej härdade en stad belägrad av många och varje-handa anslag någonsin ut så som denne höghelige.

3) http://www.mikaelwiehe.se/komment_titanic.htm, åtkomst 27 oktober 2010.

Här seglar alltså religionens skepp på statens förtryckande hav, en påtaglig kontrast till bilden av religionen som själva fören på statsskeppet som vi finner hos Aiskylos. Denna obskyra parallell är inte min egen upptäckt utan påtalades först av Thomas Hudson-Williams i en utgåva av den grekiske elegikern Theognis (500-talet f.Kr.).⁴ Denne bör väl citeras i sammanhanget även om han inte tillhör de bästa grekiska poeterna. Men tydlighet är inte heller det sämsta:

Om jag dock hade pengar, Simonides, så att jag inte
måste oroa mig så, när bland de goda jag satt.
Men jag vet att jag saknar rikedom, själv är jag mållös,
tyst med det som jag vet bättre än många ändå,
att vi nu driver omkring med de vita seglen sänkta
över det meliska hav, djupt i den becksvarta natt.
Ösa behagar man inte fast havets vågor står höga,
högt över sidorna två, svårt blir det verkligen nu
att finna räddning. Andra gör skada, avsätter den bästa
styrmannen, han som höll vakt kunnigt med vetande hand.
Pengar och ägor de rövar med våld, all ordning har rasat,
utgift blir ej jämnt lagd på gemensamma mål.
Köpmännen härskar nu, de usla står över de goda.
Rädd är jag därför att snart vägen skall sluka vårt skepp.
Detta må sägas fördolt och i gåtor av mig åt de goda.
Även ont bör förstås om man ska gälla för klok.
(*Elegier* 1.667–682)

Styrmannen i Fjärde Mackabéerboken, Elasar, förtjänar också en utvikning, även om det innebär att vi avviker från ämnet en stund. Elasar (eller Eleazar) var en from gammal jude som förföljdes för sin tros skull av Antiochos IV, hellensk konung (reg. 175–164 f.Kr.) i det seleukidiska imperiet som behärskade Palestina och stora delar av Främre Asien fram till romarnas maktövertagande. Elasars öde beskrivs i större detalj i den Andra Mackabéerboken (kap. 6:18–31), apokryfisk även den enligt protestantisk kanon men översatt till svenska och norska i de nyaste respektive bibelutgåvorna.⁵ Den gamle väljer martyrdöden framför att äta det griskött som den hellenske kungen vill tvinga i honom, ja till och med framför det kosherkött som kungens bödlar erbjuder honom att äta i utbyte mot att han inför allmänhetens ögon låtsas att det är fläsk. Låt oss citera Elasars skäl enligt den nynorska bibelversionen (2 Makk 6,24–25):

- 4) *The elegies of Theognis and other elegies included in the Theognidean sylloge*, London 1910, s. 262. Hudson-Williams citerar även S:t Ignatius' av Antiochia helgonvita, där den kristna kyrkan i Antiochia är skeppet och Ignatius styrmannen (*Martyrium Ignatii Antiocheni* 1.1).
- 5) <http://www.bibel.no/>, <http://www.bibeln.se/>, åtkomst 27 oktober 2010.

Det er uverdig for en mann i min alder å være med på et slikt skuespill, som kunne få mange av de unge til å tro at den nittiårige Eleasar var gått over til hedenskapet. Hvis jeg hyklet for å leve en ganske kort stund til, ville jeg bli skyld i at de ble ført på avveier, og jeg ville føre skam og vanære over min alderdom.

Ändå skrevs även denna bibelbok, kanonisk i de katolska och ortodoxa kyrkorna, på hedningarnas grekiska språk (omkring 124 f.Kr.), och det är inte en tillfällighet att Elasars åberopande av ålderdomens värdighet är näst intill identiskt med det argument vi finner hos Sokrates i väntan på avrättning i Athen, så som det har beskrivits i Platons dialoger (särskilt *Kriton*) och i hans version av *Sokrates försvarstal*. Liksom Elasars seleukidiska bödlar skulle atenarna ha föredragit om Sokrates hade ödmjukat sig – i hans fall genom landsflykt – framför det som nu skedde, att han gick i döden för sin värdighets och det goda exemplets skull. Parallellerna är ingen tillfällighet, då bildade grekisktalande judar vid den här tiden var starkt influerade av den grekiska filosofin, vilket vi finner exempel på i särskilt Fjärde Mackabéerboken och hos filosofen Filon av Alexandria (20 f.Kr.–50 e.Kr.).

I jämförelse med detta antika allvar, de gamles ständiga strävan efter allmängiltighet bortom den enskildes flyktiga existens, kan de moderna individualistiska skeppen te sig en smula lättviktiga. Men det antika allvaret är svårefterhärmligt. Vi vill till varje pris undvika beredskapslitteraturens fälla, åtminstone den patriotiska eller fromma beredskapslitteraturen – det finns andra varianter som kanske är mer gångbara idag. Och det kunde vara värt att påminna om att beredskapslitteratur faktiskt inte med nödvändighet behöver vara dålig litteratur. Vi ska bespara oss Platons funderingar om statens skepp och även den amerikanske poeten Longfellow's patriotiska ode "O Ship of State" och istället avsluta med ett modernt poetiskt skepp, ett svenskt beredskapsskepp: de två sista stroforna ur Gunnar Ekelöfs dikt "Samothrake", skriven 1941 och av författaren själv erkänd som ställningstagande på det västra broderfolkets sida i världskriget.

Vi som ännu rör främst
är de närmaste till dig Nike!
Snart flyttas vi djupare in
i de dödas skara
men ännu slår oss om kinden
din veckrika mantel:
Sträck ut buckenjärer!
Lettres de marque! Fribytare!
Hellener! Fenikier!
Kretenser! Paddlande egypter!
Paddlande urskogsinvånare
och längre akteröver
ni crawlande, ni simmande –

O taktfast taktfast!
 O min årtull, jag sliter dig taktfast!
 Finns det en seger?
 Lång är tiden,
 ändlös är raden av tider,
 kanske finns där en seger –
 Jungfru, du är vår seger!
 Vem har ägt dig?
 En annan, alltid en annan.
 Ändå är du vår seger!

Du är oss segel och hamnar och
 moln
 och du är vår seger,
 jungfru bland molnen i storm!
 O taktfast taktfast
 trofast
 ror vi ditt skepp i hamn.

Par.Sandin@lle.uib.no
 LLE, Universitetet i Bergen

*Den sköna skulptur av Nike, se-
 gers gudinna, som 1863 återfanns
 vid Samothrake i Grekland, hade
 sannolikt uppförts till äminne av
 en seger i början av hundratalet
 f.Kr. Ett drygt sekel tidigare hade
 Grekland besegrats i grunden och
 gjorts till lydstat av Makedoniens
 kung Filippus, ett tillstånd som
 konsoliderats av sonen Alexander
 den Store med efterföljare. Gente-
 mot Makedoniens övermakt hade
 grekerna nu, omkring år 200 f.Kr.,
 allierat sig med en annan växande
 stormakt, Rom. Rom besegrade
 Makedonien år 197 f.Kr. och för-
 klarade Grekland vara fritt.*